

Džudit Butler: Performiranje političkog

Oslo, 12. maj 2014.

Drago mi je što sam danas ovde i pokušaću da budem kratka da bismo iskoristile priliku za razgovor. U ovoj diskusiji sa Nađom i Mašom u igri su mnoga pitanja i ona obuhvataju politički položaj feminističkog umetničkog performansa, rizik zatvorske kazne za javno delovanje kritički nastrojeno prema autoritarnom režimu, uslovi u kojima se nalaze politički zatvorenici i mogućnosti političke solidarnosti. Takođe mislim da je smisljeno da se zapitamo koje to višestruke uloge mediji igraju u svemu ovome – šta podrazumevamo pod „medijima“ i koji rizici proističu iz oslanjanja na *mainstream* medije u prenošenju političkih zahteva koji se tiču prava zatvorenika, slobode izražavanja i kretanja i šire kritike državne represije. Konačno, nadam se da ćemo malo govoriti o teoriji kao načinu eksperimentalnog mišljenja koje teži da proširi svet mogućeg. Posebno mi je drago što je tu profesorka Rozi Brajdoti koja nam je dala prikladan okvir za razmišljanje o širenju carstva mogućeg – i na tu temu ću se vratiti na kraju izlaganja.

Dopustite da prvo ukratko razmotrim umetnost i politiku performansa. Ono što razlikuje performativnu umetnost od pozorišnog performansa je to što kod performativne umetnosti nema pozornice, nema bine, nema jasno određenog teatra u koji ulazite i iz koga izlazite, obično čak nema ni karte koju možete kupiti. „Scena“ za performans može biti ulica, crkva, lokalna prodavnica, autobus ili autobuska stanica, veliki tržni centar, foaje vašeg omiljenog udruženja. To nam je poznato iz blic performansa, kada ljudi idu na posao ili se smisljeno kreću ka nekom cilju, ispunjavaju neku funkciju ili pokušavaju da postignu nešto i odjednom zastanu i osećaju se dezorijentisano, prisiljeno da primetite svoj svet na neki novi način. U određenom smislu, uobičajen doživljaj života, uobičajene norme koje prećutno rukovode našim delovanjem, odjednom zamiru i prekidamo svaku svrsishodnu ili bilo koju akciju koju smo hteli da izvedemo, bilo koji zadatak koji je trebalo da izvršimo. Drugim rečima, performans se može odvijati van pozornice ili može da transformiše prostore svakodnevnog života u privremene pozornice, rekonfigurišući obične scene u kojima živimo i krećemo se i dovodeći u pitanje svakodnevne rituale koji upravljaju prostorima kao što su zgrade državnih ustanova i crkve. Crkva, ruska pravoslavna crkva i mnoge crkve i druga mesta bogoslužjenja imaju svoje rituale; u određenom smislu crkva postaje živuća ustanova upravo kroz nalaganje otelotvorenim posmatračima i učesnicima kako da ulaze i izlaze, šta da čine dok su tamo, šta da govore, kako da zvuče, kada da kleče i stoje i kada da pognu glave, kada da jednoglasno izgovaraju molitvu i kada bi svi trebalo da ćute. U nekim crkvama postoji ritual jedenja i stajanja u redovima. Na neki način, savremeni performans proističe iz ritualnih radnji, što ne znači njihovu istovetnost. Ipak, može se reći da već vidimo, pre bilo kakvog performativnog prekida bilo kakvog crkvenog rituala, da postoje implicitna i eksplicitna pravila koja određuju legitimnu performativnu praksu u crkvi, legitiman govor, prihvaćene vidove postrojavanja u redove i klečanja, kretanja i mirovanja. Mogli bismo čak reći da je većina ustanovljenih rituala u crkvi brižljivo inscenirana, što ne znači da ponekad nema odstupanja od scenarija. I, kao što znamo, Hram Hrista spasitelja otelotvoruje duh nacije i nacionalizam čini svetom pasijom, tako da osoba koja ulazi u ovu crkvu ulazi u nacionalnu pasiju i nacionalno samoodređenje; tamošnji rituali su, stoga, način pravljenja podanika, proizvodnje legitimnog državljanina nacije-države. Ali put do državljanstva je kroz dveri Crkve.

Ako Crkva, shvaćena kao vid institucionalne moći, predstavlja preduslov državljanstva, razdvojenost crkve i države doživljava krah. Ali to takođe znači da su oni koji odbijaju da slede pravila i izvode rituale izloženi riziku da im državljanstvo bude privremeno oduzeto ili poništeno. Zatvor podrazumeva upravo ukidanje građanskih prava i zatvorski sistem, kao način regulisanja ovih prava, određuje ko može slobodno da se kreće i govori u onom nezatvorenom prostoru koji nazivamo javnom sferom, a čije pravo kretanja, govora i udruživanja će biti ograničeno i oduzeto smeštanjem u zatvor. Država određuje načine ulaska i izlaska iz javne sfere. I ne postoji javna sfera koja nije definisana i ograničena zatvorom. Zatvor ne samo što jasno pokazuje čija građanska prava mogu biti oduzeta, već i vrši to oduzimanje.

Ali koji su to uslovi državljanstva? Uzmimo u obzir da su optužbe protiv *Pussy Riot*, kao što znate, obuhvatale ne samo bogohuljenje i huliganizam, već i napad na dušu nacije, pa čak i na dušu čoveka. Ovo otvara jedno važno pitanje: da li se Ruska pravoslavna crkva određuje kao *duša* ruske nacije, čak duša čoveka? Da li su ulaskom u crkvu sa drugačijim performansom, kontra-performansom, članice *Pussy Riot* postavile pitanje kako i zašto se desilo da crkvi bude dodeljena takva uloga? Kada se crkva smatra dušom države i država udruženo sa crkvom cenzuriše i kriminalizuje svaki vid izražavanja koji bi doveo u pitanje njihov odnos, onda se rečnik moralnosti javlja kao instrument represivne vlasti: Odista, rečnik moralnosti, priče o duši i čak krhkoj „sudbi čoveka“ postaju moćno retoričko oruđe za opravdavanje kriminalnog delovanja same države. Zato kada se kaže da *Pussy Riot* „napadaju dušu čovečanstva“ ili da čak svojim performansom „uništavaju sve ljudsko“, moramo da upitamo, ko proizvodi tu dušu i za koga? Koja verzija čovečanstva se tobože uništava i u čijem interesu? Zaista, kada oni koji izraze političku kritiku države u crkvi ili javnim prostorima bivaju prebijani, klevetani i zatvarani, kada im se preti smrću i primorani su da strahuju za sopstveni život, čije duše su izložene opasnosti od uništenja? I kako da opišemo „duše“ pravoslavnih aktivista koji rado tuku članice *Pussy Riot* u javnosti? Da li su oni u opasnosti od uništenja? Ili su njihove ideje te koje su zaista uništiteljske?

Navodima da *Pussy Riot* napada dušu nacije ili samu ideju čoveka kao takvog, teži se postizanju kontrole nad samom definicijom „duše“ i „čovečanstva“, po kojoj oni koji insistiraju na delovanju sa nezavisnih pozicija principa slobode, koji teže afirmisanju i otvaranju prostora za umetnost i politiku, otvaranju debate o crkvi i državi, o demokratiji i o tome šta se može reći i pokazati, koji pomeraju granice izgovorivog i vidljivog, šireći ljudsko iskustvo ka obuhvatanju kreativnih i kritičkih mogućnosti – oni onda bivaju označeni kao „nevernici“ i isključeni iz važeće definicije čovečanstva. I sve to zbog čega? Zato što se čvrsto zalažu za otvoreniju budućnost, otvaraju prostor za demokratsku kritiku i debatu, zato što njihov performans mobilise kritičke energije potrebne za razotkrivanje i suprotstavljanje cenzorskim i nasilnim taktikama režima koji teži da utvrdi sopstvenu moć. Režim nastoji da ih učutka hapšenjima, kriminalizacijom, zatvaranjem, praveći od njih političke zatvorenike i izlažući ih napadima na ulici i u restoranima u kraju, napadima grupa koje znaju da ih policija neće uhapsiti. Ali država takođe opravdava sopstvene poteze i teži da zaustavi efekat radikalizacije *Pussy Riot* kroz kontrolu osnovnog vokabulara moralnosti kojim se utvrđuje razlika između građana i kriminalaca. Ne samo nacija, duša, život, ljudski rod, čovečanstvo i čovek, već devojke, huligani, liberali, uništelji, nevernici.

Mislim da ne bi trebalo da potcenimo moć takve retorike u post-Sovjetskoj Rusiji. Setimo se da je pravoslavlje osuđivalo sovjetsku eru kao namerenu da ubije dušu čoveka. Strah da će crkva ponovo biti napadnuta je izgleda kod nekih povezan sa

staljinističkim napadima. Što su sve dodatni razlozi da se potrudimo da napravimo neke distinkcije. Prvo, razmotrimo „čovaka“ iz „duše čovaka“ – ta reč ne podrazumeva svojevrsni humanizam i nema nikakve veze sa čovekom kao vrstom, već sa rodno određenim čovekom – muškarcem. Crkva je, vrlo bukvalno, *patrijarhat*, crkvena patrijaršija i očito joj je obaveza da štiti patrijarhalnu dušu nacije. Zato kada *Pussy Riot* označavaju kao „one devojke koje se ponašaju bezobzirno i destruktivno, inficirane stranim 'liberalizmom'“, koje inficiraju naciju svojom bolešću, oni ih osuđuju kao feminističke kritičarke, kao teoretičarke, političke performerke, one čiji politički izraz predstavlja eksplicitnu feminističku kritiku nelegitimne i anti-demokratske države i njenih klerikalnih saveznika. One moraju biti huliganke – u suprotnom, one su političke akterke i feminističke teoretičarke koje performansom kritikuju vlast – i taj performans i kritika, taj feminizam, gađaju u samu srž ne duše, nego postojeće vlasti. Takvim navodima teži se diskreditaciji političkog značenja onoga što *Pussy Riot* rade, ali njihovo zatvaranje potvrđuje to značenje i pokazuje koliko se država plaši mogućih političkih reperkusija.

Mora da iz straha od nečega potencijalno vrlo moćnog konglomerat Crkve i Države monopolizuje upotrebu nasilja, hapšenja, prebijanja, torture, pritvaranja, pretnji i ubistava. Kažem „ubistava“ zato što još nemamo sve činjenice o Ani Altčuk i drugim političkim zatvorenicima za koje se tvrdi da su izvršili samoubistvo a za čiju smrt se naširoko veruje da je delo samozvanih delilaca pravde pod implicitnom ili eksplicitnom zaštitom države. Odista, pitanje je gde počinje i završava se država, a gde pravoslavni vigilantizam? Da li se suočavamo ne samo sa savezom crkve i države u kom crkva podržava Putina, već i savezom crkve-države-vigilanata koji nadzire govor i delovanje i kretanje onih koji teže slobodi umetničkog i političkog izraza?

Performans je jedan od načina na koji se umetničko i političko mogu udružiti, i to i čine. Odista, problem sa hapšenjem i zatvaranjem članica *Pussy Riot* nije samo u gušenju njihovog umetničkog izražavanja. U ljutnji koja ne jenjava ne bi trebalo preishitreno da kažemo: „ali, oh, ovo je Umetnost, performativna umetnost, a sve vrste umetnosti trebalo bi da su obuhvaćene slobodom izražavanja“. Naravno da je to istinito i tačno. Ali ovi performansi su i eksplicitni vidovi političkog izražavanja, intervenisanja u oblasti ustanovljenih institucija i svakodnevnih rituala u cilju razotkrivanja i otpora delovanju političke vlasti uz podršku autoriteta crkve i državnog nasilja. U tom smislu, performans jeste, i nastavlja da bude, čin političke kritike i izražavanja, čin teorije i iskazivanja otpora. Nisu dirnuti samo crkveni rituali onoga dana kada su *Pussy Riot* pevale „Majko Božija, oslobodi nas Putina!“ – one su postale deo vesti tokom narednih meseci i godina, otvarajući borbu koja i dalje traje oko toga da li će biti smatrane blesavim kriminalkama ili mudrim političkim akterkama koje skreću pažnju na političku korupciju na najvišim nivoima.

Dopustite da iznesem tri zaključna razmatranja. Prvo se tiče političkog i subverzivnog karaktera performansa poput ovih; drugo je u vezi sa medijima koji predstavljaju i problem i nadu. I treće se tiče vidova zatvoreničke solidarnosti koji ukazuju na bitnu ulogu feminističkih intervencija u globalnim pokretima solidarnosti, bez gubljenja iz vida specifičnosti problematike političkih zatvorenika u Rusiji.

Performans. Želim da kažem da jeste važno da je to što se desilo izvedeno u toj crkvi i kroz pesmu i muziku, što su skijaške maske bile živih boja i što je zvuk bio pank. Nije problem što je performans iznenada izveden na mestu bogoslužjenja ili u toj određenoj crkvi s izrazitim simboličkim i nacionalnim značajem. Čini se da se desilo to da su *Pussy Riot* prekinule jedan performans izvodeći drugi; crkva i država su bile

u sred izvođenja svog dueta, a one su zvukom pank muzike i skandaloznim rečima položile pravo na prostor crkve kao *sopstvenu* scenu, otvarajući pitanje kome pripada javni prostor, kome pripada pravo da se javno oglasi? One su razotkrile i privremeno prekinule performans venčanja Crkve i Države. Drugim rečima, pokušale su da razotkriju i zaustave jedan performans ubacujući svoj performans. Setimo se da je Bertold Brecht mislio da se vlast potvrđuje kroz rituale svakodnevnog života i da se, da bi se desila značajna politička promena, svakodnevni život mora „prekinuti“ – da su najbolji performansi oni koji zaustavljaju prirodan i uobičajen tok života, privlačeći nam pažnju i oživljavajući našu sposobnost za otvorenu i javnu kritiku.

Upravo ovaj kritički potencijal performansa je ono što ga uvek čini podložnim inkriminisanju. Ako određen režim na vlasti teži da kontroliše šta se sme reći i čuti i videti, ako se čini da kontroliše način na koji sagledavamo političku realnost svojim čulima, onda će staviti van zakona one forme kritike koje mogu dovesti u pitanje i nagnati nas da osetimo nelegitimnost sila koje vladaju nama. Radi se o regulaciji čula i stoga i umetnosti, koja postaje od ključnog značaja za državni projekat cenzure i samo-legitimisanja. Radikalni performans uključuje zvuk, vid, otelotvorenu akciju, ritam i govor; on zauzima i na novi način koristi postojeće simboličke prostore, oslobađa čula i time naša kritika postojeće vlasti prestaje da bude samo apstraktna, već otelotvorena, dinamična i živa. Ritualni suđenja i izricanja kazne su takođe performativni; država može da sačuva moć samo pokazujući je; a suđenja su vid iskazivanja moći i pri izricanju kazni političkim zatvorenicima, suđenje je uvek pokazno suđenje, groteskni performans neograničene moći koji služi kao pretnja svima koji vide da bi takva sudbina mogla i njih da snađe ako govore i rade ono što ne bi trebalo govoriti i raditi.

Performans može biti važan način preispitivanja normi za koje se smatra rukovode društvom. Protivnici *Pussy Riot* tvrdili su da one uništavaju opšteprihvaćene norme. Ali šta čini norme opšteprihvaćenim? Kako se određene norme uspostavljaju kao opšte, a druge kao neobične ili nenormalne? Ova pitanja su preopširna da bismo ih danas razmatrali, ali možemo da vidimo da je savez između Crkve i Države nešto što je uhvatilo korena u post-sovjetskoj Rusiji i da bi dobar istoričar verovatno mogao da ukaže kako je došlo do toga da se taj savez podrazumeva kao normalan deo političkog života. Koja sredstva javnost ima ako želi da spreči da takva pretpostavka postane „prirodna“? Ako želi da ukaže da takav savez ne bi trebalo da se podrazumeva? Hapšenje i zatvaranje članica *Pussy Riot* predstavlja učutkivanje političke kritike koja teži da dospe u medije i da razveje sve prisutnji stav da bi Crkva i Država trebalo da budu jedno.

Setimo se i da je jedan od razloga za razdvajanje crkve od države zaštita vidova umetničkog izražavanja koji počivaju na sekularizmu. Ali drugi razlog za razdvojenost crkve i države je upravo zaštita religijskih manjina koje nisu deo tačno određene crkve koja sa Državom gradi odnos uzajamne podrške. Uspon antisemitizma u Rusiji, Mađarskoj, Grčkoj, Nemačkoj, dovoljan je razlog za kritičnost prema ovoj nimalo svetovnoj alijansi crkve i države. Uvek je to jedna crkva pre nego neka druga i sve religijske manjine gube zaštitu kada se jedna religija poistoveti sa dušom Nacije pod protektoratom Države.

Mediji: Ovde ću biti kratka. Čini se jasnim da je, kada država nepravedno nekoga uhapsi i zatvori, aktivno prisustvo medija apsolutno ključno da bi se ta vest proširila i

skrenula pažnja sveta na tu nepravdu. To je bilo jasno na prvim demonstracijama na trgu Tahrir, na dešavanjima u parku Gezi prošlog juna u Turskoj, u Puerta del Solu u Španiji i na demonstracijama zbog reformi obrazovnog sistema u Rimu, Atini, Santjago de Čileu, Montrealu i Berkliju. Mobilni telefoni bili su svedoci policijske brutalnosti, ali služili su i za uspostavljanje mreža podrške i solidarnosti, za širenje vesti medijskim kanalima koji uključuju i *mainstream* medije i neformalnije mreže na Internetu. Naravno, čovek je u iskušenju da proba da raširi vesti na sve moguće načine i to je u teškim okolnostima smisljeno. Ali možda moramo da razvijemo kritički pristup medijima da bismo se nosili sa pokušajima da se od zatvorenika naprave poznate ličnosti, da se situacija u kojoj se nalaze svede na zvučnu priču koja se može dobro prodati, da pretvori situaciju političkog zatvorenništva u kojoj se nalaze u zanimljivu ljudsku priču koja se obično svodi na samo par ciklusa vesti. Ne zaboravimo da Internet, mada može biti prostor koji zaobilazi državne cenzore, takođe prevashodno organizuju korporacije koje saučestvuju u državnom nadzoru. Naše pretraživače najvećim delom strukturisu korporacije koje imaju sopstvene interese da kontrolišu ono što vidimo. Zato bi verovatno trebalo da uzimamo u obzir i eksplicitne i implicitne vidove cenzure, pretvaranje priča političkih zatvorenika u robu i druge forme medijskog predstavljanja koji nam skreću pažnju sa problema koji i dalje traju: nelegitimne državne moći, cenzure i političkog zatvorenništva kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou.

Mreže solidarnosti: Nad svakim javnim okupljanjem visi senka policije i zatvora. I svaki javni trg delom određuje ona populacija koja na njega nikako ne može doći; bilo zato što je zadržana na granici ili nema slobodu kretanja i okupljanja ili je u pritvoru ili zatvoru. Drugim rečima, sloboda okupljanja naroda uvek je pod senkom zatvorenništva onih koji su koristili tu slobodu i završili u zatvoru. I kada osoba dođe na javne ili zajedničke prostore i iznese radikalna ili kritička stanovišta, uvek postoji zebnja ili čak izvesno očekivanje da će uslediti zatvaranje. Ponekad svesno idemo, ili trčimo, ka zatvoru – zato što je to jedini način da pokažemo nelegitimno ograničavanje javnih okupljanja i političkog izražavanja. Neki od okupljenih u Gezi parku su pritvoreni a neki ozleđeni. Advokati koji su došli da pomognu pritvorenima su i sami pritvarani; i ponekad su i zdravstveni radnici koji su dolazili da pomognu povređenima i sami bivali žrtve povreda. Ali je dolazila nova grupa učesnika, novinara, zdravstvenih radnika, advokata – popunjavajući mrežu podrške. Zbog zatvaranja članica *Pussy Riot* izbile su demonstracije u velikim gradovima širom planete i javile se Internet forme podrške u cilju pritiska na vlade i organizacije za ljudska prava da vrše pritisak za puštanje zatvorenih i preispitaju uslove političkih zatvorenika. Ali da bi ovo postalo više od priče o *Pussy Riot* koja se završava njihovim puštanjem, potrebno je da usmerimo pažnju na političko zatvorenništvo i na instituciju zatvorske industrije kao globalni mehanizam vladanja građanstvom. U Sjedinjenim Državama, dve trećine zatvorenika su crnci-muškarci, a skoro svaki osuđenik koji čeka izvršenje smrtne kazne je tamne puti. Anđela Dejvis smatra da je zatvaranje nastavak robovlasništva kroz oduzimanje upravo onih građanskih prava koja je trebalo da budu garantovana crncima nakon ukidanja ropstva. Ukazala bih da je, ako našu slobodu izražavanja u potpunosti određuje država, to jest ako smo u stanju da činimo i govorimo samo ono što država smatra prihvatljivim, naša sloboda izražavanja ništa više do instrument državne moći. Do inkriminisanja dolazi kada govor ili politički izraz ili vidovi okupljanja prekorače te granice da bi privukli pažnju na nelegitimno ograničavanje slobode govora, okupljanja i političkog izraza. Ako osoba ne ostane u okvirima zatvora govora koji čini javnu sferu koju

reguliše država, biće poslat u pravi zatvor čime će se potvrditi moć države da ograniči slobodu govora. A ipak možemo i koristimo slobode koje su državi neprihvatljive i to su vidovi disidentstva i čak potencijalno vidovi revolucije. Ponekad ih shvataju kao anarhističke, ali ono što ih povezuje je težnja i podrška demokratskom životu. S jedne strane, država bi trebalo da štiti slobodu izražavanja; s druge strane, uvek postoji mogućnost slobode izraza koja ne zavisi od paternalističke zaštite države. Demokratije počivaju na ovom paradoksu.

Konačno, mi sve više živimo u okvirima takozvane „države zatvora“ – u kojoj su državne institucije tesno povezane sa zatvorima i zatvorskom industrijom. Čini se da bi u Rusiji u takvoj analizi trebalo da uzmemo u obzir nesvetu alijansu države, crkve i zatvora. Ali i drugde vidimo ogroman rast centara u kojima zadržavaju ljude na granicama mnogih nacija-država, što je način bavljenja izbeglicama kroz faktičko zatvaranje pri kom nemaju nikakvo pravno zastupanje. U Palestini se ogromna većina stanovništva suočava s izgledima i realnošću neograničenog pritvora iz „bezbednosnih“ razloga, pri čemu ne moraju da se daju bilo kakvi konkretni dokazi koji bi opravdali čin zatvaranja. Pokreti solidarnosti među zatvoreniciima postoje svuda upravo zato što se zatvorska industrija širi kao profitabilan metod regulacije i kontrole stanovništva. Mada se zatvorenici, po definiciji, ne mogu javno okupljati da bi tražili svoja prava na pravno zastupanje, pošteno suđenje, odštetu, oni „govore“ preko advokata, mreža podrške i prostora u medijima. Takve mreže nam omogućavaju da razmatramo istorijske i strukturalne osobine politike zatvaranja i da intervenišemo kroz forme solidarnosti, istovremeno otelotvorene i virtuelne. Takve forme javne solidarnosti zahtevaju usaglašeno delovanje na daljinu i kroz različite jezike i za to su nam potrebni ljudi koji se razumeju u tehnologije i govore više od jednog jezika, koji mogu da uporede pravne okolnosti i sastave par pravnih pasusa, koji mogu da predaju filozofiju u projektima zatvorskog obrazovanja. Mada zanimljive ljudske priče veoma često privuku pažnju na osnovni problem, jedini način da se nosimo sa onim trajnim i sve izrazitijim aspektima zatvaranja kao bio-političke realnosti je upravo kroz ulazak u te mobilisjuće mreže i dopuštanje mrežama da koriste naše resurse. U vremenu u kome se građanska prava sve više podređuju bezbednosnim pitanjima, cenzuri i kontroli stanovništva, potrebno je da postanemo vrlo vešti i subverzivni u pronalaženju najboljih načina za širenje naših mreža kojima bismo uzdrnali nemilosrdne režime na vlasti.

Feminizam je ključni deo ovih mreža upravo zato što se feministička kritika sve više shvata kao pretnja društvenoj građi, pretnja koja otvara mogućnosti za žene koje su smatrane nezamislivim ili neprihvatljivim i uništava uobičajene norme života ili čak preti da uništi dušu čoveka. Svedoci smo masovnih pokreta protiv reproduktivnih sloboda, gej brakova, rodnih studija u školama, a vidimo i da se ograničavaju opismenjavanje, zapošljavanje i izražavanja žena. Iznova nam govore da su jednakost i sloboda suprotne „opštim normama“ nacionalne kulture. Možda možemo zajedno da se borimo za preispitivanje tih takozvanih opštih normi – i upitamo čiji životi nisu nikada ni bili obuhvaćeni tim normama? Čiji životi su eksplicitno isključeni iz tih normi? Koja norma ljudskosti ograničava te opšte norme? I u kojoj meri je to maskulinistička norma? Možemo li možda da mobilisemo sve čulne izraze, uključujući zvuk i sliku i zahtevamo slobodan i zadovoljavajući život, čulnu demokratiju?

Kada se ženska radikalna akcija koja dovodi u pitanje legitimnost korumpiranog političkog režima osuđuje kao „nezamisliva“ ili „nemoguća“, onda se sigurno desilo nešto što poljuljava našu ideju mogućeg i tera nas da se ponovo ili iznova zapitamo

šta je zaista moguće. Kao što kaže Rozi Brajdoti, mi kao feminističke i kritičke teoretičarke moramo „imati širi osećaj za moguće“. Znamo koji su rizici i oni obuhvataju prebijanja i zatvor, ali rizik neuspeha da izgradimo širi osećaj mogućeg čini nas zatvorenicama sopstvenog straha. Osoba može da se plaši a ipak izađe na scenu koju je osmislila i peva, posebno ako je u dobrom društvu. Par performansa je, izgleda, politički moćnije, posebno kada ih izvede grupa nepokornih devojaka koje se protive patrijarhalnom sistemu, pokazujući nam nove domene mogućeg.

Prevela Ana Imširović Đorđević